

UOT: 81'42:81-056.3

<https://doi.org/10.30546/670832.2025.02.1180>

Xalqlar arasında ədəbi əlaqələrinin inkişafında tərcümənin roluna dair

Müəllif(lər):

Şəfəq Muradova

Нахчіван Мүәллімләр Інституту

Баш müəllim

E-poçt: ShafagMuradova@nmi.edu.az

Açar sözlər: tərcümə fəaliyyəti, əməkdaşlıq, dil, şifahi, informasiya

Annotasiya. Məqələdə tərcümənin xalqlar arasında elmi, mədəni, ədəbi, ticari və texnoloji əlaqələrin formalaşması və inkişafındakı rolu araşdırılmışdır. Tərcümənin müxtəlif xalqların və millətlərin bir-birini anlamasında, mədəniyyətlərarası dialoqun qurulmasında və ədəbi əlaqələrin genişlənməsində mühüm vasitə olduğu əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatda tərcümənin tarixi inkişaf mərhələləri, şifahi və yazılı tərcümə formalarının meydana gəlməsi, sərbəst və hərfi tərcümə prinsiplərinin tətbiq sahələri nəzərdən keçirilmişdir. Qədim dövrlərdən müasir dövrə qədər tərcümənin mədəni və ədəbi proseslərə təsiri "Rozetta daşı", "Gilqamış haqqında epos", eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatına aid nümunələr əsasında təhlil olunmuşdur.

Araşdırmada müqayisəli-tarixi yanaşma, məzmun analizi, struktur-semantik təhlil və elmi-nəzəri ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir. Əldə olunan nəticələr göstərir ki, tərcümə yalnız dil hadisəsi deyil, həm də mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini təmin edən sosial-mədəni mexanizmdir. Tərcümə fəaliyyəti milli ədəbi dilin zənginləşməsinə, bədii təfəkkürün inkişafına və beynəlxalq mədəni inteqrasiyanın güclənməsinə mühüm töhfə verir. Müasir qloballaşma şəraitində tərcümənin əhəmiyyəti daha da artmış və xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın əsas vasitələrindən biri kimi aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Author(s):

Shafag Muradova

Nakhchivan Teachers Institute

Head teacher

E-mail: ShafagMuradova@nmi.edu

Key words: translation activity, collaboration, language, oral, information

The role of translation in the development of literary relations among nations

Abstract. In the article the role of translation in the formation and development of scientific, cultural, literary, commercial and technological relations among nations was searched. It is substantiated that translation is an important tool in understanding of different people and nations, in establishing intercultural dialogue and in expanding literary relations.

In the study the stages of historical development of translation, the formation of oral and written forms of translation and the areas of applying the principles of free and literal translation were looked through. The impact of translation on cultural and literary processes from ancient times to the modern era is analyzed based on the examples of the "Rosetta Stone", "Epic of Gilgamesh", as well as Azerbaijani literature.

In the research the methods of comparative-historical approach, content analysis, structural-semantic analysis and scientific-theoretical generalization were used. The obtained results show that, translation is not only a linguistic phenomenon, but also a socio-cultural mechanism that ensures the interaction of cultures. Translation activity makes a significant contribution to the enrichment of the national literary language, the development of artistic thinking and the strengthening of international cultural integration. In the terms of modern globalization the importance of translation has increased a lot and has retained its actuality as one of the main means of mutual understanding between peoples.

Автор(ы):

Шафаг Мурадова

Нахчыванский институт учителей

Старший преподаватель

Э-почта: ShafagMuradova@nmi.edu

Ключевые слова: переводческая деятельность, сотрудничество, язык, устный перевод, информация

К вопросу о роли перевода в развитии литературных связей между народами

Аннотация. В статье исследуется роль перевода в формировании и развитии научных, культурных, литературных, торговых и технологических связей между народами. Обосновано, что перевод является важным средством взаимопонимания различных народов и наций, установления межкультурного диалога и расширения литературных связей. В исследовании рассмотрены этапы исторического развития перевода, формирование устных и письменных форм перевода, а также области применения принципов свободного и буквального перевода.

Влияние перевода на культурные и литературные процессы от древности до современности проанализировано на примере «Розеттского камня», «Эпоса о Гильгамеше», а также образцов азербайджанской литературы. В исследовании использованы сравнительно-исторический подход, контент-анализ, структурно-семантический анализ и методы научно-теоретического обобщения.

Полученные результаты показывают, что перевод является не только языковым явлением, но и социокультурным механизмом, обеспечивающим взаимодействие культур. Переводческая деятельность способствует обогащению национального литературного языка, развитию художественного мышления и укреплению международной культурной интеграции. В условиях современной глобализации значение перевода ещё более возросло, сохраняя свою актуальность как одного из основных средств взаимопонимания между народами.

Giriş. İnsanların elmi, mədəni, istərsə də ticari və texnoloji, həmçinin ədəbi əlaqələrin inkişafında tərcümənin rolu və əhəmiyyəti dənılmazdır. Məqalədə xalqların bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsi, dostlaşması, yaxınlaşması üçün tərcümənin əhəmiyyətli bir vasitə olması, müxtəlif xalqların və millətlərin bir-birini anlamasında, ədəbi əlaqələrin inkişafında xüsusi rol oynaması qeyd olunmuşdur. Tərcümə müxtəlif xalqların bir-birini yaxından tanıması, mədəniyyətlərin dialoqu və ədəbi fikrin inkişafı üçün ən əhəmiyyətli vasitə hesab olunur. Tərcümə dili yeni söz və ifadələr, sintaktik konstruksiyalarla zənginləşdirir. Yalnız mədəniyyətlərin tanınmasına deyil, eyni zamanda bədii prosesin inkişafına təsir edən ən əsas amillərdən biri tərcümədir. Məqalədə tərcümə sənətinin insanların elmə, digər xalqların həyat tərzinə, mədəniyyətlərinə, ədəbiyyatlarına, dininə və dilinə olan marağı nəticəsində meydana gəlməsi və inkişaf edərək formalaşması, tərcümənin uzun müddət, hələ yazı belə yaranmamışdan çox-çox əvvəl yalnız şifahi şəkildə mövcud olmasından, bədii əsərlərdə sərbəst tərcümə, rəsmi və diplomatik əsərlərin tərcüməsində isə hərfi tərcümənin tətbiqinin daha məqsədəuyğun hesab edilməsindən bəhs olunur. Fərqli dil daşıyıcıları arasında informasiya mübadiləsinin yaradılmasına imkan verən tərcümə fəaliyyətinin fərqli prinsiplər və ziddiyyətli fikirlər, sonsuz müzakirə və mübahisələr səbəbindən hər zaman diqqət mərkəzində olması haqqında məlumat verilir. İnsanları bir araya gətirən ən gözəl anlaşıma vasitəsi dildir. Müxtəlif dillərdə danışan xalqlar arasında isə tərcümə mühüm rol oynayır. Tərcümə hətta bəşəriyyətin mədəni inkişafında əhəmiyyətli rolu olan bir vasitə hesab olunur. Müxtəlif xalqların və millətlərin bir-birini anlamasında tərcümənin mühüm rolu vardır və onsuz insanlar bir-birindən təcrid olunur, inkişafdan geri qalardılar. Tərcümə xalqların bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsi, yaxınlaşması və dostlaşması üçün mühüm bir vasitə olmuşdur. Elə buna görə də tərcüməni haqlı olaraq xalqları bir-birinə bağlayan bir körpü adlandırmışlar. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, xalqların ədəbi əlaqələrinin başlıca forması hesab olunan tərcümə incəsənətin digər növlərindən fərqli olaraq ən zəngin ifadə vasitələrinə malikdir və hər hansı bir məlumatı və ya həqiqəti daha dolğun, hərtərəfli ifadə etməyə qadir olan söz sənəti,

maraqlı bir incəsənət növüdür. Tərcüməni ən qədim insan fəaliyyəti hesab edənlər yanılmamışlar və tərcümə sənətinin yaranması çox qədim dövrlərə təsadüf etmişdir. Tarixə nəzər salsaq, ən qədim tərcümə nümunəsi olan “Rozetta daşı”nın II əsrə aid olduğu, üç dildə yazılmış yazı olduğuna və 1799-cu ildə İsgəndəriyyə yaxınlığında Rəşid şəhərində Napoleon Bonapartın Misir ekspedisiyası zamanı aşkar etdiyinə dair faktlara rast gələrik. Napoleon ingilis və türklərlə müharibəyə hazırlaşarkən xəndək qazan əsgərlərdən biri əlindəki belin bərk bir şeyə toxunduğunu hiss edir, çıxardığı daşın üzərində yazılar görür, amma mənasını anlaya bilmir. Fransızlar daşı “Rozetta daşı” adlandırırlar və müharibədə ingilislərə məğlub olduqları üçün bu daşı onlara verməli olurlar. “Rozetta daşı” 1802-ci ildən Britaniya muzeyində saxlanılır, daşın üzərinə həkk olunan mətn Misir heroqlifləri və bu heroqliflərin yunan dilinə tərcüməsindən ibarət olan iki yazı formasında verilmişdir, amma alimlərin cəhdinə baxmayaraq, daşın üzərində yazılan heroqliflərin sirri hələ də açılmamışdır [1]. İlk yazılı tərcümə nümunələrinə aid olan diplomatik məktublar şumer dilindən akkard dilinə tərcümə olunmuş və mixi yazıla yazılmışdır. Eramızdan əvvəl III minillikdə dramaturq, şair, ilk tərcüməçilərdən olan Luçiy Liviy Andronik (284-205) yunan dilindən latın dilinə bir çox tərcümələr etmiş, latın ədəbiyyatının banisi kimi tarixə imza atmışdır.

Müxtəlif dövrlərdə tərcüməyə dair müxtəlif prinsip və yanaşmaların, bir-birinə zidd olan fikirlərin olması tərcümənin həyatımızda vacib rol oynadığını və hər zaman aktual olduğunu göstərən bir reallıqdır. Məlum olduğu kimi, tərcümə və tərcüməçilik sənəti bir istiqamətli, ikifazlı proses hesab olunduğundan, birinci mətndən ikinci bir mətn doğurur və ikinci mətn birincini əvəz edir. Müxtəlif dillərdə ünsiyyət quran insanların bir araya gəldiyi vaxtdan tərcümə bir ünsiyyət vasitəsi kimi mövcud olmuşdur. İlk yazılı tərcümə nümunələri qədim Misirə aiddir. Qədim Şumerlərə aid olan dastan “Gilqamış haqqında epos”un bəzi hissələri bir neçə Asiya dillərinə tərcümə olunmuşdur. Şifahi tərcümə, əsasən müxtəlif dillərdə danışan xalqların ünsiyyət qurmaq ehtiyacından meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir. Tərcümənin müəyyən bir prosesin nəticəsi hesab olunduğunu bir fakt kimi qəbul etmək olar.

Azərbaycanda isə tərcümə sənəti dini ədəbiyyatın tərcüməsi ilə orta əsrlərdən başlamışdır. Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibinə daxil olduqdan sonra isə bu sənətə maraq daha da artmış və sürətlə inkişaf etmişdir. Bir çox görkəmli Azərbaycan alimləri, şairləri, yazıçıları tərcümə sahəsində özlərini sınamış və uğur qazanmışlar. C.Cabbarlı, Ə.Cavad, M.F.Axundov, M.Müşviq, S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Rahim və başqaları tərcümə işi ilə məşğul olmuşlar. “Koroğlu” dastanı, “Dədə Qorqud” dastanı üç dəfə ingilis dilinə tərcümə olunmuşdur. Azərbaycan Dillər Universitetində İ.Rəhimovun rəhbərliyi ilə “Tərcümə kafedrası” fəaliyyətə başlamış və bir çox peşəkar tərcüməçilər tərcümə sənətinə öz töhfələrini vermişlər.

Material və metodlar. Tədqiqatın aparılması zamanı material kimi tərcümə fəaliyyətinin tarixi, nəzəri və praktik aspektlərini əks etdirən müxtəlif xalqlara məxsus ədəbi nümunələr, həmin nümunələrin fərqli dillərdəki tərcümə variantları, eləcə də mədəniyyətlərarası əlaqələr və ədəbi münasibətlərə dair elmi mənbələrdən istifadə edilmişdir. Araşdırmaya klassik və müasir dövrlərə aid bədii və elmi mətnlər, tərcümə nəzəriyyəsinə dair monoqrafiyalar, dərslilər və məqalələr cəlb olunmuşdur.

Tədqiqat prosesində müqayisəli-tarixi yanaşma əsas götürülmüş, mənbə və hədəf dillərdəki mətnlər müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Tərcümə nümunələrinin məzmun və forma baxımından xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə məzmun analizi və struktur-semantik təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda, tərcümənin mədəni və ədəbi əlaqələrin inkişafındakı rolunu ümumiləşdirmək üçün analitik və elmi-nəzəri ümumiləşdirmə metodları tətbiq edilmişdir.

Araşdırmada təsviri metod vasitəsilə tərcümənin tarixi inkişaf mərhələləri və onun funksional xüsusiyyətləri sistemli şəkildə şərh edilmiş, əldə olunan nəticələr elmi-nəzəri baxımdan əsaslandırılmışdır.

Nəticə və müzakirə. Aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, tərcümə fəaliyyəti xalqlar arasında elmi, mədəni, ədəbi, ictimai və texnoloji əlaqələrin qurulmasında və inkişafında mühüm rol oynayan əsas vasitələrdən biridir. Tərcümə yalnız informasiyanın bir dil-

dən digərinə ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda mədəniyyətlərarası dialoqu təmin edir, müxtəlif xalqların dünyagörüşünün, tarixi-mədəni irsinin və ədəbi düşüncəsinin qarşılıqlı şəkildə mənimsənilməsinə şərait yaradır. Bu baxımdan tərcümə fəaliyyəti xalqları bir-birinə yaxınlaşdırən mühüm sosial-mədəni mexanizm kimi çıxış edir.

Araşdırma zamanı tərcümənin tarixən müxtəlif mərhələlərdə fərqli funksiyalar daşdığı müəyyən edilmişdir. Qədim dövrlərdən etibarən şifahi və yazılı formada mövcud olan tərcümə fəaliyyəti, xüsusilə ədəbi əlaqələrin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. “Rozetta daşı”, “Gilqamış haqqında epos”, eləcə də antik və orta əsr mənbələri üzərində aparılan təhlil göstərir ki, tərcümə mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini təmin edən əsas vasitə olmuşdur. Bu faktlar tərcümənin bəşəri mədəni inkişafın ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Müzakirə edilən nümunələr göstərir ki, tərcümənin keyfiyyəti bilavasitə tərcüməçinin dil bilikləri ilə yanaşı, mədəni, tarixi və sosial kontekstə bələdliyindən asılıdır. Məqalədə qeyd edilən “Koroğlu” və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının tərcüməsi zamanı yol verilmiş semantik uyğunsuzluqlar sübut edir ki, mənbə mədəniyyət haqqında kifayət qədər məlumatın olmaması tərcümədə ciddi mənaça təhriflərə səbəb ola bilər. Bu isə tərcümənin yalnız dil hadisəsi deyil, həm də mədəni və ideoloji məsuliyyət daşıyan fəaliyyət sahəsi olduğunu göstərir.

Tədqiqat nəticələri həmçinin göstərir ki, tərcümə dili zənginləşdirən, yeni leksik vahidlərin və sintaktik konstruksiyaların formalaşmasına təsir edən mühüm amildir. Tərcümə fəaliyyəti milli ədəbi dilin inkişafına təkan verir, bədii təfəkkürün genişlənməsinə və ədəbi prosesin dinamikləşməsinə şərait yaradır. Bu baxımdan tərcümə həm milli, həm də global mədəniyyətin inkişafında körpü rolunu oynayır.

Yekun nəticə. Ümumilikdə aparılan araşdırma göstərir ki, müasir qloballaşma şəraitində tərcümənin əhəmiyyəti daha da artmışdır. Beynəlxalq elmi, hüquqi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişlənməsi tərcümə fəaliyyətinə olan tələbatı artırır və bu sahənin peşəkar səviyyədə inkişafını zəruri edir. Nəticə etibarilə, tərcümə fəaliyyəti xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı

təmin edən, mədəni integrasiyanı gücləndirən və bəşəri dəyərlərin ötürülməsində mühüm rol oynayan əvəzsiz bir vasitə kimi qiymətləndirilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Mustafa, S. Bədii tərcümədə poetic ekviva-

- lentlər / S. Mustafa. – Bakı, – 2010. – s.287
2. Bayramov, Q. Tərcümə sənəti / Q. Bayramov. – Bakı, – 2008. – s.251
3. Vəlixanov, F. Azərbaycanda tərcümə tarixi / F. Vəlixanov. – Bakı, – 1990, – s.190

Məqalə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Şirməmməd Quliyev tərəfindən təqdim olunmuşdur.

İlkin daxilolma – 25.04.2025, son daxilolma – 16.05.2025, qəbulolunma – 10.09.2025